

BOSHLANG'ICH SINFLARDA SINTAKTIK TUSHUNCHALARNI O'RGATISH METODIKASI

Madina Ozodova

*Buxoro davlat universiteti
Boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda sintaktik tushunchalardan so'z birikmasi va gapni o'rgatishning metodik imkoniyatlari va uni amaliyotga joriy etish usullari haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich sinf, ona tili, sintaktik tushuncha, so'z birikmasi, gap, metodik imkoniyat.*

Annotation: *This article discusses the methodical possibilities of teaching syntactic concepts and sentences in primary grades and the methods of its implementation.*

Key words: *elementary school, mother tongue, syntactic concept, phrase, sentence, methodical possibility.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются методические возможности обучения синтаксическим понятиям и предложениям в начальных классах и методы его реализации.*

Ключевые слова: *начальная школа, родной язык, синтаксическая концепция, словосочетание, предложение, методическая возможность.*

Hozirgi kunda ta'lim sohasida olib borilayotgan barcha islohotlarning maqsadi Vatanimizning kelajagi bo'lgan barkamol avlodga ta'lim-tarbiya berish jarayonini zamonaviy talablar darajasiga olib chiqish, ularni mustaqil fikrlashga, bilim olishga, ajdodlarimizning boyilmiy, ma'naviy-ma'rifiy merosini qadrlashga o'rgatish hamda ta'limning uzliksizligini ta'minlashdan iboratdir.

Ta'lim jarayonida dastlabki bosqich – boshlang'ich ta'lim hisoblanadi. Garchi inson ongiga til ona suti orqali singsada, dunyo bilimlarini o'rganish va ularni hayotga tadbiq etish dastlab boshlang'ich sinfda boshlanadi. Bola o'z ona tilida biyron so'zlay olishi uning yozma savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Dastlabki qalam yoki ruchka uchlash jarayoni ham boshlang'ich sinfda amalga oshadi.

Bola 7 yoshidan boshlab o'quvchi sifatida faoliyat olib boradigan bola ilk harflarni birin-ketin daftarga tushira boshlaydi. Bu uning hayotidagi yozma nutqning ilk ko'rinishi hisoblanib, uning yozma savodxonligiga o'z ta'sirini, albatta ko'rsatadi. Bu esa yuqorigi sinflarda mustahkamlanadi. Bola nutqini erkin bayon qila olishi, nutqidagi gaplarni to'g'ri tuza bilishi va undan samarali foydalanib, fikrini to'liq va aniq bayon eta olishi uchun boshlang'ich sinf ona tili darslarining o'zni va ahamiyati beqiyos. Buning uchun sintaktik tushunchalar bo'lmish so'z birikmasi va gaplarni nutqda o'z o'rnida to'g'ri qo'llay olish zarur.

Boshlang'ich sinflarda sintaksis yuzasidan beriladigan bilimlar amaliy o'rganiladigan va nazariy o'rganiladigan bo'limlarga bo'linadi. Sintaksisga oid bilimlarni amaliy o'rganish savod o'rgatish davridanoq boshlanadi va 3-4-sinfda ham davom ettiriladi. Boshlang'ich sinfda "So'z birikmasi", "Gap", "Darak gap", "So'roq gap", "Buyruq gap", "His-hayajon gap", "Sodda gap", "Gap bo'laklari", "Gapning uyushiq bo'laklari", "Undalmali gaplar" mavzulari nazariy o'rganiladi. Bu mavzular yuzasidan turli mashqlar bajariladi.

Gapning bosh bo'laklarini kuzatish bilan o'quvchilar o'z fikrlarini aniq ifodalashga o'rganadilar, ularda nutqdan gapni ajratish ko'nikmasi shakllanadi. Gapni o'rganish me'yoriga qarab uning tarkibiy qismlari, xususan, so'z birikmasi haqidagi tasavvur aniqlanadi. Boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan sintaktik material kam bo'lsa ham, butun o'quv yili davomida, boshqa mavzularga singdirilgan holda gap ustida ishlab boriladi.

Dasturga ko'ra, 1-sinfda o'quvchilarga gap haqida elementar tushunchalar beriladi. Gap tugallangan fikr bildirishi, gap so'zlardan tashkil topishi, uning oxiriga ma'lum tinish belgilari qo'yilishi haqida amaliy ma'lumotlar beriladi.

2-sinfda esa o'quvchilar gap haqida amaliy tushunchalar oladilar. Ular gapdan shu gap kim yoki nima haqida aytilganini va u haqda nima deyilganini bildirgan so'zni ajratishga o'rganadilar. Aslida gapning grammatik asosi ustida ishlash mana shundan boshlanadi va bu bosh bo'laklarni o'rganishga muqaddima bo'ladi.

3-sinf gap ustida ishlashda yangi bosqichdir. O'quvchilar gapni amaliy o'rganishdan tushuncha sifatida o'rganishga o'tadilar. Ular gapning muhim belgilarni bilib oladilar. Bu bosqichda bosh va ikkinchi darajali bo'laklarning ta'rifi, ega va kesim atamaları kiritiladi. Bu sinfda gapda so'zlarning bog'lanishiga katta e'tibor beriladi. O'quvchilar gapning asosi (ega va kesim)ni ajratadilar, ikkinchi darajali bo'laklarni farqlaydilar va gapdagi ikki so'z (hokim va tobe so'z)ni, so'zlarning grammatik jihatdan, ya'ni qo'shimchalar orqali bog'lanishni bilib oladilar.

O'quvchilarda gapda so'zlarning bog'lanishini aniqlash ko'nikmasini shakllantirish muhim sintaktik va nutqiy ko'nikmalar qatoriga kiradi. So'z birikmasi gap qismi sifatida ajratiladi va boshlang'ich sinflarda uning muhim belgilari idrok qilinadi. "So'z birikmasi" atamasi darsliklarga kiritilmagan, ta'rifi berilmaydi. Ammo kichik yoshdagi o'quvchilar uning quyidagi muhim belgilarini amaliy bilib olishlari zarur.

1. So'z birikmasi mazmun va Grammatik tomondan bo'g'langan ikki qism bo'ladi. Masalan, "Dunyo xalqlari tinchlik uchun kurashadilar" gapida ikkita so'z birikmasi bor. 1) dunyo xalqlari; 2) tinchli uchun kurashadilar.

2. So'z birikmasida bir so'z hokim ikkinchi so'z tobe bo'ladi. Hokim so'zdan tobe so'zga so'roq beriladi, tobe so'z shu so'roqqa javob bo'ladigan so'zdir. Masalan,

Gap tarkibidagi so'z birikmalarini ajratish ko'nikmasi uzoq mashq davomida shakllantirib boriladi. Buning uchun o'quvchilarning so'z birikmasidan bir so'zning boshqa so'zga tobeligini tushunishga qaratilgan mashqlar tizimidan foydalaniladi. Bunday mashq turlariga

1) Gaplarni yoyish.

Buning uchun gaining qaysi bo`lagi yoyishni talab qilishi aniqlanadi. Masalan, 3-sinf ona tili darsligidagi 386-mashq Berilgan gaplarga sifatga oid so`zlar qo`shib, gapni qayta tuzing topshirig`i berilgan.

1.Yoz keldi. 2. Mevalar pishdi.

Demak bu yerda faqatgina bosh bo`laklar ya`ni ega va kesimdan tuzilgan gaplar berilgan bo`lib, o`quvchilar bu gaplarga sifatga oid so`z qo`shib gapni yoyishlari kerak, ya`ni gapni mazmunini to`ldirish uchun ikkinchi darajali bo`laklardan foydalanishlari zarur. Bunda birinchi gapda qanday yoz keldi savoli orqali gap mazmuniga mos sifat tanlanadi. Masalan, jazirama yoz keldi. Ikkinchi gapda esa mevalar qanday pishdi savoli orqali gap mazmuniga mos sifat tanlanadi. Masalan, mevalar g`arq pishdi.

2So`zlari aralash berilgan gapni qayta tiklash.

Avval gapning asoslari (ega va kesim) tiklanadi (aniqlanadi), so`ng so`roqlar yordamida ikkinchi darajali bo`laklar (so`z birikmalari) "topiladi", tiklanadi. Masalan, Dehqon, yer, o`rtog`idan, olibdi, sotib. (3-sinf ona tili 142-mashq)

- Gap kim haqida aytilgan? (Dehqon haqida, kim?- dehqon)

- U haqida nima deyilgan? (sotib olibdi. Dehqon sotib olibdi- bosh bo`laklar)

- So`roq yordamida so`z birikmasini toping. Kimdan? Sotib olibdi (O`rtog`idan sotib olibdi), nimani? sotib olibdi.(Yerni sotib olibdi). Keyin gapda so`zlarning qulay tartibi aniqlanadi. (Dehqon o`rtog`idan yer sotib olibdi.) Gap ohanggi ustida ishlanadi.

3 . Uzluksiz (tinish belgilarisiz) matndan gaplarni ajratish.

Mashqning bu turi ongli bo`lishi uchun har bir gapning bosh bo`laklarini va so`z birikmalarini ajratish lozim.

4. Gapni tahlil qilish va chizmasini chizish

Gap tahlil qilinayotganda dastlab uning asosi ajratiladi, keyin egani izohlovchi ikkinchi darajali bo`lak, kesimni izohlovchi ikkinchi darajali bo`lak, boshqa ikkinchi darajali bo`lakni izohlovchi ikkinchi darajali bo`lak ajratiladi. Shunday qilib, asta-sekin so`z birikmalari ham aniqlanadi.

5. O`qituvchi bergan chizma yoki so`roqlar asosida gap tuzish

Kim? nimalarni? nima qiladi? (Bolalar olmalarni terdi).

So`z birikmasida ikki yo`nalishda ish olib boriladi:

1)so`z birikmasiga gap ichida gapninig tarkibiy qismi sifatida qaraladi;

2)so`z birikmasiga predmetning yoyiq nomi sifatida qaraladi, masalan, olma- so`z, qizil olma, shirin olma, kuzgi olma- so`z birikmalari (3-sinf 143-mashq)

Boshlang`ich sinf ona tili darslarida sintaktik tushunchalarni o`rgatishning metodik imkoniyatlari keng bo`lib, faqatgina undan samarali va yuqori natijaga erisha olishni ko`zlab foydalanish zarurdir. Chunki o`quvchi boshlang`ich ta`limda ona tilini puxta egallasa, og`zaki va yozma nutqi ravon bo`lsa yuqori sinflarda ham qiynalmaydi.

Xulosa qilib aytganda, har bir kishi nutqini to`g`ri va tushunarli qilib yetkazishida gap qurilishiga alohida e`tibor qaratishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karima Qosimova, Safo Matjonov, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldoshev, Sh. Sariyev Ona tili o'qitish metodikasi Toshkent "Nosir" 2009
2. Ulug'bekovna, A. N., & Moxirovna, N. (2022). BOSHLANG'ICH SINFLARNI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH. Results of National Scientific Research International Journal, 1(3), 35-42.
3. Sayidova, R., & Toyirova, N. (2022). THE USE OF INTERACTIVE METHODS IN THE ANALYSIS OF POETRY IN THE NATIVE LANGUAGE AND READING COURSES. In НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ (pp. 199-201).
4. Bakhtiyorovna, A. N., & Madina, O. Description of Non-Traditional Teaching Techniques Used in the Classes of the 3rd Class Native Language. International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development, 3(3), 269-274.
5. Ozodova, M. (2021). OSHLANG 'ICH SINFLARDA SINTAKTIK TUSHUNCHALARNI O'RGATISHNING METODIK IMKONIYATLAR. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 8(8).
6. Sidikova, S. D. (2021). Theoretical and didactic principles of distance learning. Academia: an international multidisciplinary research journal, 11(1), 541-548.
7. Shavkatovna, S. D. (2021). OLIYGOHLARDA MASOFAVIY TA'LIMDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI. In Научно-практическая конференция.
8. Tog'ayeva, U. (2020). IMPROVING THE MODULE" MOTHER TONGUE TEACHING METHOD" IN PROJECT EDUCATIONAL INSTRUCTIONS. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 2(2).
9. Tog'ayeva, U. (2021). ONA TILI O'QITISH METODIKASI. MODULINI O'QITISHDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH//ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).
10. N.Y. Ubaydullaevna. Central asian journal of literature, philosophy and culture 2 (10), 120-124.
11. Y.U. Nurova. Homonymy of ethnonyms in uzbek folk parems. European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: <https://www.Scholarzest>
12. Sayidova, R., & Toyirova, N. (2022). THE USE OF INTERACTIVE METHODS IN THE ANALYSIS OF POETRY IN THE NATIVE LANGUAGE AND READING COURSES. In НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ (pp. 199-201).
13. Хамраев, А. (2018). Моделирование деятельности учителя при проектировании творческой деятельности учащихся. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи, (2), 23-26.
14. Adizov, B. R., & Khamroev, A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students. Ilmiy xabarnoma, 69.

15. Ҳамроев, Р. (2014). БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМНИ ИЖОДИЙ ТАШКИЛ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 22(1), 53-58.
16. YUSUFZODA, S. (2021). BOSHLANG'ICH SINIF HUSNIXAT DARSLARINI INNOVATION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 8(8).
17. Yunus, Y. S. (2022). FORMATION OF CURRENCY SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(2), 281-285.
18. Yunus, Y. S. DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING IN MATHEMATICS LESSONS AS THE BASIS FOR IMPROVING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS. Chief Editor.
19. Omonova, D. N. Q. (2021). The Linguistic competence in language teaching based on Integrative Approach. In World science: problems and innovations (pp. 213-215).
20. Omonova, D. N. Q. (2021). The Linguistic competence in language teaching based on Integrative Approach. In World science: problems and innovations (pp. 213-215).
21. Sidiqova, D. (2020). Boshlang'ich sinflarda interfaol ta'lim va loyihalash texnologiyasi. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 4(4).
22. Shavkatovna, S. D. (2022). Issues of Formation of Professional Competence of Students. European journal of innovation in nonformal education, 2(2), 291-294.
23. Pulatova, A. Y. (2021). Scientific and Theoretical Foundations of an Integrative Approach to the Formation of Literary Concepts in Primary School Students. Middle European Scientific Bulletin, 8.
24. Asadovna, Y. (2021). Psychological Characteristics of Speech Cultivation by Working on the Text in Primary School Reading Lessons. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 437-446.
25. Polatovna, A. Y. (2021). Psychological characteristics of speech cultivation by working on the text in primary school reading lessons. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(1), 490-501.
26. Pulotova, Y. (2021). Principles of Integration of Primary School Mother Tongue and Learning Classes. International Journal of Culture and Modernity, 11, 185-191.
27. Asadovna, P. Y. (2021). Methods of working on the text in the integration of primary school reading lessons. Middle European Scientific Bulletin, 11.
28. Asadovna, P. Y. (2021). An integrative approach in speech development by working on m atn in reading lessons. Middle European Scientific Bulletin, 11.
29. Хакимова, М. Х. (2017). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ. In Сборники конференций НИЦ Социосфера (No. 32, pp. 101-102). Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ sro.
30. Касимов, Ф. М., Касимова, М. М., & Хакимова, М. Х. (2016). Специфические принципы построения системы учебных задач. Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения, (50-2), 58-62.

31. Hakimova, M. K. (2019). THEORITICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF THE NON-PROBLEMS FOR THE DEVELOPMENT OF THE MATHEMATICAL THINKING IN PRESCHOOL AND INITIAL TRAINING. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(4), 356-363.

32. Хакимова, М. Х. (2020). Проблемы обеспечения преемственности дошкольного и начального образования при формировании математических понятий у учащихся. In European reseach: innovation in science, education and technology (pp. 69-71).

33. Homitovna, H. M. (2020). A model of continuity in the formation of mathematical concepts in kindergarten and primary school pupils. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11), 1756-1764.